

5205

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Наш језик

НАШ ЈЕЗИК

XXXVI/1-4

**БЕОГРАД
2005**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXVI

Св. 1–4 (2005)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

О тзв. „транзитивним именицама“ које означавају људска бића (МИЛКА ИВИЋ)	1
Грамматичке особине дискурса електронских ћаскаоница (БИЉАНА РАДИЋ-БОЈАНИЋ)	6
Деклитизација везника — неки теоријски и практични проблеми (теоријско-терминолошки приступ) (ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ)	16
О везном вокалу и везном морфему у неким основним типовима сложеница у српском језику (СТАНИМИР РАКИЋ)	35
Префиксална творба речи — деривација или композиција (наставни и ваннаставни аспект) (ЈОВАНКА РАДИЋ)	54
Метафорични појам 'лица' у контексту теорије о учтивости (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	68
О једном типу морфосинтаксичког речника (ГОРДАНА ШТРБАЦ)	76
Значења изведених апстрактних именица у српском језику (на материјалу из Речника САНУ и Речника МС) (НЕНАД ИВАНОВИЋ)	86
Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних именица (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	100
Семантичко-деривационо гнездо лексеме <i>радићи</i> (МИРЈАНА ГОЧАНИН)	104

П р и к а з и

Милка Ивић, О речима. Когнитивни, граматички и културолошки аспекти српске лексике. Лингвистички огледи, пет, Библиотека XX век 151, Београд, 2005, 139 стр. (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	127
Срето Танасић, Синтаксичке теме (ИВАНА КОЊИК)	134
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика, Део I, од стимулуса ка реакцији, Београд, 2005, 525 стр. (ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ)	139
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд, 2005, 5–525, изд. Београдска књига, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Службени лист (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	143
Милорад Радовановић, Планирање језика и други списи (СРЕТО ТАНАСИЋ)	146
Српски језички саветник (НАТАША ВУЛОВИЋ)	150

МИЛКА ИВИЋ
(САНУ, Београд)

О ТЗВ. „ТРАНЗИТИВНИМ ИМЕНИЦАМА“ КОЈЕ ОЗНАЧАВАЈУ ЉУДСКА БИЋА

После осврта на појаву и смисао термина „транзитивне именице“ и на (у стручној литератури) описану посебност семантички релационо устројених лексичких представника те именичке категорије, дају се примери који илуструју неке досад неуочене појединости о семантичко-синтаксичком понашању транзитивних назива људи, уз навођење разлога због којих би продубљенија анализа тог понашања била од знатне научне користи.

Кључне речи: именичка транзитивност, релационе именице, релациона семантика реципроцитета, релациона семантика (несиметричне) узајамности, приступ синтаксичкој позицији предикатског лексичког језгра, недоступност приступа синтаксичкој позицији предикатског лексичког језгра.

У граматичкој традицији многих народа, па и српског, појава означена термином *прелазности* везује се искључиво за глаголску реч, такву која, на плану исказа, добија уз себе одређену семантичко-синтаксичку допуну. Међутим, већ поодавно продубљенији увиди меродавних у језичке датости нагнали су их да прошире употребу тог термина и на друге врсте речи. Ту околност, нарочито почетком седамдесетих година прошлог века, језички стручњаци из разних средина нису пропустили да помену. Тако, на пример, исте, 1973. године, имамо информацију о томе с једне стране од Г. А. Золотове, а с друге од Jamesa D. McCawley-ја.

У својој књизи Золотова 1973 (в. стр. 46, посебно напомену 37) ауторка подсећа на то ко је све од Европљана приметио да именице као *ћарче* или *браћ* обавезно захтевају уз себе одговарајућу допуну, док је McCawley у жижу стручне пажње поставио паралелизам који постоји између дистинкције транзитиван / интранзитиван глагол и разликовања „прелазних“ именица типа енглеске лексеме *wife* (= 'супруга'), која обавезно тражи одговарајућу допуну уз себе, и „непрелазних“ типа енглеске лексеме *woman* (= 'жена' у смислу 'женско биће'), које таквом захтеву не подлежу („the difference between transitive and intransitive verbs is exactly paralleled by the difference between transitive nouns such as *wife* ... and intransitive nouns such as *woman*“ — McCawley 1973, стр. 274).

Десет година касније, у својој књизи Jackendoff 1983, пошто се претходно осврнуо на чињеницу да „способност управљања аргументима није ограничена на глаголе“ („the property of being able to govern arguments is not restricted to verbs“ — op. cit., стр. 59–60), Ray Jackendoff је посебно нагласио да се таквом способношћу одликују не само поједине именице, већ и поједини придеви. Ту своју тврдњу он је поткрепио указивањем на постојање изјава као што су с једне стране *the author of the book* /= аутор *џе књиге*, а с друге *angry at Sam* /= љути на *Сам*.

Релативно сасвим скоро, у раду Rakhilina 2003 (стр. 433), добили смо од Ekaterine V. Rakhiline обавештење да данас у свету водећи представници општелингвистичких проучавања такве релационо семантизоване изразе као што је наш израз *браћ* доследно називају или *ипранзитивним*, или *релационим именицама*.

О релационој семантизованости назива људи било је у нашој мањој стручној средини говора још средином осамдесетих година прошлог века. Тада је, наиме, у својој књизи Клајн 1985 (стр. 92), Иван Клајн, између осталог, нагласио да треба разликовати „изразе у реципрочном семантичком односу, као *непријатељ*, *сусед*, *рођак*, *браћ*, *сестра* (последња два само ако је реч о особама истог пола), где постоји симетрија: ако је А сусед Б-у, онда је и Б сусед А-у“ од израза „као *отац*, *мајка*, *син*, *кћи*, *браћ* (у односу на сестру) и *сестра* (у односу на брата), *йошчињени*, *ипрејшосјављени* итд., где постоји узајамни однос али несиметричан: ако је А отац Б-у, Б је његов син“.

Тим релационим именицама које је Клајн споменуо морали би наши домаћи лингвисти поклањати убудуће знатно више пажње него досад како би нас двоструко обогатили — и прибављањем нових увида о утицају лексичке семантике на синтаксичко понашање речи, и повишењем броја освојених сазнања о могућим значењским интерпретацијама српских језичких датости.

Овом ћемо се приликом осврнути на именице *отац*, *браћ* и *мече*, а смисао тог осврта биће да се укаже на то какве се све појединости о именицама релационо семантичког типа могу обелоданити конфронтацијом њиховог семантичко-синтаксичког понашања, поготову ако се при том доследно води рачуна о оној релевантној значењској дистинкцији на коју је Клајн указао: однос реципроцитета / однос (несиметричне) узајамности.

За разлику од именице *браћ*, именица *отац* егземплификује собом маркирану (у јакобсоновском смислу термина) језичку категорију, будући да *оцем* увек називамо само такву мушку особу која је успоставила специфичан, биолошки условљен, однос (несиметричне) узајамности с особом којој одговара у том случају назив *дете*, односно *син* или *ћерка*.

Што се тиче именице *браћ*, немаркираност њене семантичке природе егземплификује следеће:

Кад, рецимо, неки *Петра* за неког *Ђоку* каже: *То ми је браћ*, онда је сасвим јасно да именоване мушке особе повезује однос реципро-

цитета; јер — ако је Ђока Пери брат, онда је то исто и Пера Ђоки. Деси ли се, међутим, да истоветну изјаву *То ми је браћ*, која упућује на Ђоку, не изговара Пера, већ Перица и Ђокина сестра Мара, онда се ради само о односу узајамности, никако о односу реципроцитета; јер — Ђока јесте Мари брат, али она њему није брат, него сестра.

Синтаксичко понашање релационих именица често бива упадљиво различито.

Именица *браћ*, на пример, никад не заузима синтаксичку позицију предикатског лексичког језгра без одговарајуће лексичко-граматичке допуне (уп. *Он је мој браћ*, *Он је браћ Ђоке Ивановића* и сл., али не и **Он је браћ*), нити се повезује с глаголом *џосџаџи* (образујући конструкцију **Посџао је браћ*), док су именици *оџац* исте те синтаксичке остварености сасвим доступне зато што се њено лексичко значење подаје интерпретацији у смислу ‘човек који има свог порода’ (уп. *Он је оџац*, *Он је џосџао оџац*, поред *Он је њен оџац*, *Он је оџац Пеџра Поџовића* и сл.).

У родбинске називе који су, као назив *оџац*, семантички маркирани обавезом доследног обавештавања о релацији узајамности спада и именица *џеча*. Тој именици, међутим, уколико је лишена допуне, не одговара постављање у предикатску синтаксичку позицију (уп. *Пера је Надин џеча*, *Пера је џеча Наде Поџовић* и сл., али не и **Пера је џеча*), што се не може рећи и за њено присуство у конструкцији с глаголом *џосџаџи* — уп. прихватљивост реченице *Пера је џосџао џеча*.

Та реченица иначе, због свог комплексног информативног садржаја, заслужује посебну пажњу. Наиме, особа која је њу изговорила дала нам је разумети следеће: ‘Перине жене сестра је родила дете, а тај је факат Пери аутоматски доделио статус онаквог рођака каквог у српском именујемо изразом *џеча*’.

Сасвим је разумљиво да се транзитивношћу безусловно морају одликовати све оне именице изведене од транзитивног глагола које приказују собом људске створове као извршитеље онога што дати прелазни глагол саопштава — *обожаватељка Марије Калас* = ‘особа која обожава Марију Калас’, *џродавац обуће* = ‘онај ко продаје обућу’, *џљачкаш банке* = ‘онај ко је опљачкао банку’, *убица соџственог оца* = ‘особа која је убила сопственог оца’ и сл. Има, међутим, и таквих назива људи који ни са каквим глаголом не стоје у етимолошкој вези, па ипак, зато што имплицирају својим лексичким значењем било одређени акциони потез онога коме се дати назив приписује, било његово професионално обављање те и те радње, обавезно добијају уз себе одговарајућу допуну. Први од та два случаја егземплификује собом именица *ауџор* — уп. *ауџор књиге Семољ земља* = ‘онај ко је написао књигу са насловом *Семољ земља*’, а други именица *џрофесор* остварена у конструкцији *универзитџеџски џрофесор руског језика* = ‘човек који, у својству универзитетског професора, предаје руски језик’.

И синтаксичко понашање оваквих нерелационо семантички устројених назива појединих представника људског рода такође је врло неуједначено и захтева студиозну анализу, па се и та анализа неми-

новно укључује у списак будућих истраживачких задатака наших граматицара. А ја ћу се, у излагању које следи, опет само примера ради, осврнути на неколико појединости у вези с употребом тог другачијег семантичког типа транзитивних именица.

Маркираност именице *ауџор* транзитивношћу најбоље се уочава при конфронтирању њеног употребног потенцијала с употребним потенцијалом семантички јој блиске, а у истом том погледу немаркиране именичке лексеме *џисац*.

Поред *Он је ауџор књиге Семољ земља* могуће је рећи и *Он је џисац књиге Семољ земља* зато што је и изразу *џисац* својствена значењска интерпретација у смислу 'онај ко је /то и то/ написао' (уп. поред *џисац књиге* још и *џисац графитџа*, *џисац џоруке* и сл.). Али — иста та реч *џисац* служи и томе да човека означи као литерарног ствараоца, а ако је то означавање посредно, онда јој, и кад је лишена било какве допуне, без тешкоћа додељујемо функцију предикатског лексичког језгра (уп. *Он је џисац*, и *џо славни џисац* и сл.). Именици *ауџор*, међутим, ако није здружена с одговарајућом допуном, та семантичко-синтаксичка функција остаје апсолутно недоступна у свим приликама, осим у једној, сасвим специфичној — кад се та именица исказује одговором на питање које управо њу помиње, тако да њено присуство у датом одговору није ништа друго до својеврсна реприза њеног претходног исказивања (уп. *Да ли је Жика ауџор џог џамфлеџа?* — *Не, Мирко је ауџор* и сл.).

Има назива намењених људима који су маркирани интранзитивношћу упркос чињеници да су непосредно изведени од транзитивних глагола. Пример за то је, рецимо, именица *кувар*. Ми можемо рећи *Он кува сџу*, а не можемо **Он је кувар сџе*. Ово стога што се речју *кувар* појединац не именује као акционо ангажована јединка, већ као представник људи одређене професије.

Није, међутим, искључена ни та могућност да иста именица исказује у неким приликама само професионално звање појединца, а у другом ону акциону ангажованост која из тог звања проистиче. Такав случај илуструје својим семантичко-синтаксичким понашањем именица *џрофесор*. Кад кажемо, рецимо, *Није он доцентџ, он је већ одавно џрофесор* — указали смо на одређено звање онога о коме говоримо, а ако наша изјава о њему гласи *Он је мој џрофесор истџорије језика*, онда под речју *џрофесор* подразумевамо 'онај ко /мени/ предаје историју језика'.

Звање, разуме се, аутоматски искључује устројавање именичке транзитивности. Отуда именичка ознака *доцентџ*, која доследно имплицира својим значењем само податак о звању, никад уз себе не добија допуну какву може добити назив *џрофесор* (уп. *Он је џрофесор француског језика на нашем факултетџу*, али не и **Он је доцентџ француског језика на нашем факултетџу*).

Ово што је досад у овом раду изложено ставља, у ствари, у жижу пажње потребу да се убудуће наши синтаксичари доследније баве лексичком семантиком оних речи које јесу / нису способне да својим присуством устроје такву и такву синтаксичку конструкцију, а лекси-

колози да обратe пажњу на оне синтаксичке конструкције у којима лексичка јединица чија им је семантика у непосредној истраживачкој визури добија / не добија неку посебнију интерпретацију.

Удовољењем те потребе битно би се унапредила упућеност стручњака у српске језичке особености, па би потом, у тим сад на ваљан начин протумаченим особеностима, когнитивистички оријентисани представници савремене лингвистике могли наћи себи податке корисне за стицање што потпуније спознаје могућих принципа по којима, у разним социјалним срединама, функционише она најважнија а најтајанственија овоземаљска појава — људски ум.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Золотова 1973: Г. А. Золотова, *Очерки функционалног синтаксиса русског језика*, Академија наука СССР, Институт руског језика, Москва 1973.
- Jackendoff 1983: Ray Jackendoff, *Semantics and Cognition*, The MIT Press 1983.
- Клајн 1985: Иван Клајн, *О функцији и природи заменица*, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с. књ. 7, Београд 1985.
- McCawley 1973: James D. McCawley, *Syntactic and Logical Arguments for Semantic Structures*, *Three Dimensions of Linguistic Theory*, Tokyo 1973, 259–396.
- Rakhilina 2003: Ekaterina V. Rakhilina, *The Case for Russian Genitive Case reopened*, / *Formal / Approaches to / Slavic / Linguistics. The Amherst Meeting 2002*, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor 2003, 433–450.

S u m m a r y

Milka Ivić

ON THE SO-CALLED “TRANSITIVE NOUNS“ DENOTING HUMAN BEINGS

Relational terms, such as *brother* and *friend*, as well as “action nominals”, such as *author* and *teacher*, have so far received little attention in Serbian linguistic literature. The main task of this paper is to highlight reasons why it would be necessary to undertake a fine-grained analysis of both their non-identical semantic interpretations and their non-identical syntactic behaviour.